

Oprettelse af skole i Husby 1712

Af *Laust Kristensen*

Enhver oplysning om almueskolevæsenet i Danmark før 1739 er altid af stor interesse, fordi man ved forholdsvis lidt om hele denne vigtige side af vor kulturhistorie. Ved et tilfælde blev jeg opmærksom på, at der i godsarkivet på Wedellsborg ligger fundatsen og instruksen for en skole, oprettet eller funderet i 1712 af Anna Catharina Banner, enke efter grev Hannibal Wedel. Denne fundats er ikke taget med af Hofman i hans „Fundationer“, og jeg har ikke set den i bispearkivet på Landsarkivet i Odense. Det er derfor muligt, at den er ganske ukendt. Det er ikke mindre interessant, at der sammen med fundatsen også lå en instruks for skolemesteren, og sådanne instrukser fra før 1720 er næsten ukendte.¹ Undertiden kan man af bevarede fundatser uddrage lidt om undervisningen, men selv om man gennem en del fundatser fra 1600-tallet kender en del skoler, så er det ofte meget lidt, man ved om dem.

I det følgende gengives fundatsen og instruksen i sin fulde ordlyd. Det kan ofte være vanskeligt at afgøre, om der er brugt lille eller stort begyndelsesbogstav, men jeg har søgt at tyde det, så godt jeg kunne. Desværre har jeg kun haft en fotokopi, derfor er enkelte passager lidt svære at tyde, men kun et sted har jeg sat et ord i parentes, fordi jeg ikke er sikker på læsemåden.

I det Velsignede Jesu Navn

Jeg Anna Catharina Banner Sal. Hr. Greve Hannibal von Wedels etc. Gjør her ved for all og en hver Vitterligt, at saasom her lever saa mange, ia Gud bedre, det langt fleere end mand tænker,

udi Christenheden, Gud till største forhaanelse og Christendommen till største beskiemmelse udi mange mørckhedsens skammelige og skadelige ting, Allermest og Allenist, fast at süge, af den Aarsag at ungdommen, Jeg vill ick sige, gandske intet, men ickun saa sildig, og saa løselig blir holdt til Guds sande kundskabs oplysning og Saligheds undervisning, og samtlige Huusbye Sognemænd der hos haver af mig begiært, at Jeg dennem till en Skole udi Sognet till deres ungdoms fælletz underviisning at faa stiftet og holdet, Ville Være behielpelig, saasom den ey kunde blive, som deres Fornemmeste ønske og attraa ere, bestandig og u-omstødelig uden Grevskabets Fundats og Stiftelse, ey heller kunde det quantum, og dem viste penge, som de efter deres Haands Formue med hin anden, en som alle og alle som en, have vedtaget, og skriftlig til forpligtet sig, og Deres Efterkommere efter sig at Contribuere og samme legge til en Skoles Vedligeholdelse, og en Skolemesters ophold være tilstræckelig, Da som ingen Christen Øfrighed, saadan en sær Christelig begiæring, som der Allene hensigter til Guds Ære, saa mange tusinde Eenfoldige Siæles oplysning, kand nægte, Saa haver Jeg efter det af min Sl. herre Sl. Grev Hannibal Wedel oprettede, og af hans Kongl. May^{tes} Allernaadigste Confirmerede Testament, paa min Søn grev Christian Wedel hans Vegne, som Curator stiftet og Funderet som Jeg og her ved paa bemelte Vegne stifter og Funderer Een Skole udi Huusbye Sogn for det gandske Sogns ungdom I den faste forhaabning, at ingen Retsindig og for Guds Ære nidkiær Øfrighed, her ved stedet, det være sig Grevskabets Arvinger eller Successores efter mig og min Søn i ringeste maader, agter dette Christelige Værk at Rygge, langt mindre at Kuldkaste, Men til ævig og u-ryggelig hævd og vedligeholdelse, om ey at forøge og forbedre dog at Conservere og handihæve i efterfølgende Poster,

1. Saalænge indtil der enten af mig efter mit forsæt, eller af mine Efterkommere, og Grevskabets Arvinger og Possessores efter Sog-

ne Mændenes ydmyg og indstendig begiering bliver opbygget et Eget Huus ved Kircken till en Skolehuus, Da skal Skolen være i Huusbye Bye, af Aarsag denne Bye er nesten lige saa stor som de andre 2de Sognet tilhørende, og der hos bekvemmelig liggende for de uden byes børn fra alle stæder at soyge (søge)

2. Skall samme Skole blive i de 2de smaa Værelser i den gaard i Huusbye, som Peder Mickelsen nu iboer, og ey til eget brug behøver, dog for sin tilbørlig og billig Aarlig leye, hvilken husseye skal af Wedelsborg Skriverstue betales, indtil bemelte Skolehuus bliver opbyggt, og naar Skolehuuset er opbyggt, da skal det der efter af Grevskabets Arvinger og Successoribus, bestandig ved lige holdes.

3. Skal der till samme Skole till Skole børnenes tarv Aarligen gives her af Wedelsborg skov 4, Siger fjüer favne Brændeved, som bønderne til Skolen skal henføre, og til Skolemesterens ophold her af Wedelsborg Skriverstue Aarlig = 20 Sletdaler, Siger Tyve Sletdaler, og denne løn i 4re Terminer hannem leveres.

4. Desforuden, saasom samtlige Huusbye Sogns Mænd Een som alle og alle som Een baade heele og halve gaards Mænd, saa og boels og Huusmænd tilsammen 82 indbyrdes som meldt ere, have vedtaget, og forpligtet sig til paa Deres og efterkommeres Vegne, til uafladelig Tid enten de have mange, faa eller ingen børn, af hver Sted at give til dette Christelige Værk, hver qvatal 4te danske Skilling som bedrager sig for det gandske Sogn Aarlig = 20 Sld. 2 mark og samme Skole løn ved deres qvartal Skatters levering at betale, hvor om Sognemændenes forpligt in originale nu og her efter er og skal være hos Sogne Præsten for Huusbye Menighed, da at forebygge den iblandt andet flydende forsømmelse, Skole børnene maatte tage ved skolemesterens omgang i Sognet, for at indkræve denne Skole løn af hver Mand især skal

bemelte = 20 Sld. 2 mark paa Sogne Mændenes Vegne iligemaade her af Grevskabets Wedelsborg Skrivestue, Aarligen i 4re Terminer till Skolemesteren betales, og de samme af Sogne Mændene ved deres quartals Skatters levering af hver Mand till hver Termin 4 danske Skilling annammes og oppebjerges.

5. For saadan løn skall Skolemesteren som nu af mig og her efter af Grevskabets Successoribus bliver Constitueret efter at hand er Examineret, og befundet at være et dygtigt Subjectum, der skal forstaae sin Pen færdig til at regne og skrive, og der hos en skickelig Persohn i liv og levnet med Gudfrygtighed og Ædruelighed, igien være forpligtet til flittig, vel og tilbørlig at underviise ungdommen i Huusbye Sogn, efter den hannem nu heller og her efter givne Instrux som ved Sogne-mændenes i den 4de Articul her ovenbemelte Vedtægt og forpligt, Postviis er antegnet, hvilken ligelydende hos Fundatsen er bilagt og nu videmeret Copie deraf i Skolen til Skolemesterens efterretning henlagt.

6. I fald at nogen af børnenes forældre, som kunde være velhavende, og med deres børns underviisning vel fornøiede vil af kierlighed till deres børn give Skolemesteren noget velvilligt over den skrevne Skat, maa hand deraf icke gjøre sig nogen rettighed, thi hvem der vil give ham noget maa hand tage af med tacknemmelighed, og hvem der icke kand eller formaar, maa hand ey kræve af, langt mindre lade deres børn nyde det ondt ad, Med mindre hand et half fierding Aars løn der for vil have forbrudt, som till de fattiges ophold i Huusbye Sogn skall uddeles.

7. Præsten for Huusbye Menighed skall iligemaade være forpligtet till at have flittig indseende med Skolemesterens forhold, om hand sit paatagne Embede, med tilbørlig og nidkiær flittighed saa vel i Kircken som i Skolen, efter for omrørte Instrux forretter, at hand ey enten med for Sømmelig og efterladen, eller med for

haard og u-besindig disciplin og med fart forderver børnene, og der hos ogsaa i det mindste engang om Maaneden, om hans Embede det ey forhindrer, visiterer i Skolen, paa det at naar hand nogen forsømmelse eller anden u-skicklighed, enten hos Skolemesteren eller hos Skole børnene fornemmer, det da i tiide kand (adviseres), og om slig hans eftersiun og formaning ey kand frugte det da herskabet tilkiende give, at Guds Ære, som dette værk alleniste hensigter till, med ald fliid og omhygelighed af alle og en hver Vedkommende som kand paadrives, som de Guds retfærdige Dom ved en god Samvittighed vil ansvare.

Denne Fundats haver Jeg derfor, som for an meldet, paa min og min Søns, Grev Christian Wedel, hans vegne underskrevet og forseglet, till ævig og u-afladelig Vidnesbyrd og u-rygelig Stadfæstelse, at den i alle Poster icke allene af Huusbye Sognemænd, og deres efterkommere Med men og af mig og mine Efterkommere og Grevskabets arvinger og Ejere, indtil Verdens Ende skal holdes og findes her af denne Fundats 2de Eens lydende originaler, den ene i Wedelsborgs Skriverstue i Fundators gjemme, Den anden i Sønder Aabye Præstegaard i Huusbye Sogn, og skulde nogen imod forhaabning vil viüge her fra og forringe eller fratage, Da skal Herren forringe og fratage dennem sin barmhertighed og velsignelse, og forbandelsen som knuse dennem der for dærvær Herrens huus, og forringer Guds Ære skal icke viüge fra deres huuse,

Datum Wedelsborg d. 28. December An. 1712 – Sl. Hannibal Wedels

Annna Chatharina Banner.

(med anden hånd tilføjet) Ligelydende Original paa stemplet Papir skrefen og underskrefen samt forseglet af hendis høygrefl.

Naade self er mig lefret til at nedlægge i Fyns-Stifts-Bref-Kiste, som hermed attesteres og bekræftes. Odense d. 4. Januarj 1719

J. Lodberg.

Instruksen

I Jesu Nafn! Saasom det er alle Christelige Forældres, saavel som Retsindige Huusfædres og Huus Mødres Pligt og skyldighed at holde deris Børn og Tiunde frem for alle Ting til at Kiende og frøgte Gud Retteligen, baade efter Apostelens Pauli formaning, som hand giver dennem: I Forældre opføder Eders Børn i tugt og Herrens Formanelse, Saa og efter hans Kongl. Maj^s Allernaadigste Udgangne Lov og Forordning at der til Guds Ære og Menniskens Sallighed i alle Sognene skal være een Skole til ungdommens Stædse varende undervisning, Da efterdi Voris Naadige Herskab her til Grevskaabet Wedelsborg icke alenne saaledes Stifter og funderer een Skole for os; at den bliver bestandig og u-rygelig indtil Verdens Ende, Men og i henseende til Guds Ære og de fattige Siæles oplysning giver os Aarlig saa goed een behielpning dertil, som i Skolefundacen findes Specificered, Da haver vi samtlig Huusby Sognemænd, Gud allenne til Ære og dette Christelige Værk til forfremmelse og bestyrkelse, Alle med hinanden vedtaget og indgaet, som vi og hermed vedtager og indgaar, een som alle og alle som een, baade heele og halve Gaards Mænd saaog Boels- og Huusmænd tilsammen i tallet 82, Siger Firesindstytve og Toe, paa Voris og efterkommeres Vegne, enten vii eller de haver mange, faae eller og ingen Børn, Tyende og Ung Folck, af hver Sted til u-afladelig Skik og hæfd at give hver quartel 4 sk., som bedrager sig for det gandske Sogn Aarlig Tyve Slettedaller Toe Mark, og samme Skole Løn med vores quartal Skatters levering i Wedelsborg Skrivestue udi 4 Terminer at betalle, hvorfra den efter fundacens lydelse til Skole-

mesteren bliver udleveret, i dend visse forsichring at Herren dend Almægtige som ej vil lade een Drik kolt Vand ubelønnet, som udgives till hans Ære, skal Rigelig og Rundelig belønne een-hver som med et velvilligt Hierte frembærer hannem denne Gave som et Skyldigt Tackoffer for hans u-tallige Naaders overflødighed, som hand fra Aarets Indgang til dets udgang velsigner den-nem med, Og lade denne liden skierf som vi i saa Gudeligt et for-sæt og med saa Enige hænder og samlede hierter nedlæger i denne Guds Kiiste, være sig behagelig og til de unge Menniskers Sallig-heds befordring. Følger nu

INSTRUX

*Efter hvilken Skolemesteren i Huusby Sig nu i Skole og Kircke Læsning haver at rætte –
Postviis Specificered:*

1. Post – Skal hand hver Dag, Om vinteren ved Solens opgang og om Sommeren Klokken Sex, begynde sin Skole læsning med Bøn og Sang som hør til hver Dag, og dersom Børnene fortrædelig forsømmer, eller forældrene frivillig forhindrer dennem at være samlet i Skolen til saadan Gudelig Øfvelse, da bør derfor at tiltalles og Straffis af Øfrigheden.

2. Skal hand lade alle Børnene Store og Smaa staa Skikkelig for Sig i orden, og lade dennem som haver lært Deris Catechismus, læse uden ad, hver gang de Morgen eller Aften har holt Bøn, Een Part af dend, at de Dend saaledes altid kand have i frisk minde, og de som ej kand dend udenad, skal hand staa at lade høre derpaa.

3. Skal hand underviise Børnene een hver i sær efter deris Alder og Nemme, at læse vel inde i Bøger og breve, Dansk, Tydsk og La-

tin, og naar de det færdig kand, da at læse uden ad, først deris Børne Lærdom, dernæst Epistler og Evangelier, Morgen og Aften Psalmer, de almindelige Kircke Psalmer til Søndag og Onsdag og de Syv Poenitense Psalmer.

4. Derhos, om de saa længe ved Skolen forbliver, at Skrive og Regne, hvilchet hand Self bør at være færdig udi.

5. Skall hand hver Onsdags og Løverdags Eftermiddag læse for dennem Eendeel af Catechismi forklaring, enten dend de nu have, eller og i fremtuden efter Præstens got befindende kunde faae.

6. Om Middagen skal hand ende sin Læsning Klokken Elleve, og begynde den igien Klokken Et over Middag baade Sommer og Vinter, og om aftenen ved Solens Nedgang om vinteren, og Klokken Syv om Sommeren, paa samme maade som i dend 1te og 2de Post med Bøn og Catechismo.

7. Skal Hand være forpligtet hver Prædiken Dag at læse for Ungdommen i Kirken, til sidst Prædiken for Prædiken, og til først efter Prædiken, Eendel af Catechismo med bem^{te} forklaring, og ded i det mindste Een tiime.

8. Skal Hand i een af Præsten dertil Beskicket Bog, som alltiid skal blive ligende i Kircken, holde Rigtig forteignelse over de unges forsømmelse og flittighed i Kircke Læsningen, og i een anden Bog, som altiud bliver i Skolen, over Børnenis Skolegang, og den Maanentlig for Præsten fremviise.

9. Maa hand ingenlunde forsømme, enten Skole eller Kirchelæsning uden lovlig Aarsage, som Præsten skal til Kiende Gives, og ej tage sig noget for, enten inden eller uden Sognet, under hvad Prætext eller forrevæending det End være kand, førend hand paa

de forbemelte tiider og Stæder efter forberørte Poster, haver opvartet sit Embede.

10. Ungdommen skal hand med ald fliid og alvorlighed saa vel i Kircken som i Skolen holde fra ald u-skickelighed, i sær Banden og Dricken, fra hvilke 2de laster hand med ald fliid og alvorlighed sig sielf skal entholde, og hvis hand Jefnlig lader sig finde i Gilder og laug med Druckenskab og anden u-teerlighed, skal hand efter forregaaende advarsel have et half fierdings Aars løn forbrudt, som til de fattige i Sognet skal uddeeles, og om hand det ej agter, gandske removeres.

11. I fald nogen af Børnenes forældre, som kunde være velhavende og med deris Børns underviisning vel fornøjede, vil af kierlighed til Deris Børn, give Skolemesteren noget velvilligt over den skrefne skat, maa hand ej deraf gjøre sig nogen Rettighed, thi hvem der vil give hannem noget, maa hand tage det af dem med tachnemmelighed, og hvem der ické kand, maa hand ej Kræve af, langt mindre lade deris Børn nyde det ondt ad, med mindre hand efter dend 10. art. slutning vil være straffældig.

12. Dog skal det hannem ej være forbødet at tage under sin information, og underviisning adskillige smucke Folks Børn udi Sognet som med hannem om en vis Skoleløn kand blive foreenet.

At dette forskrefne af os og vores efterkommere, saa velsom af den nu værende og herefter kommende Skoleholder udi Husby, ubrødeligen skal holdes og efterkommes.

Det bekræfter og Testerer vi under voris hænder

d. 11. Decemb. 1712.

Rasmus Jensen, Hans HNS Nielsen, Hans HPS Pedersen, Hans HS Jessen, Hans HFS Frandsen, Jørgen IHS Hansen, Rasmus RIS

Josen ?, Lars LPS Pedersen, Niels NS Skeel, Jens IAS Andersen, Willum WIS Jørgensen, Claus CIS Jensen, Lars LHS Hansen, Rasmus RPS Pedersen, Niels NHS Hansen, Per PMS Mickelsen, Jørgen IHS Hansen, Lars LMS Mortensen, Peder PPS Pedersen, Hannibal HH Hansen, Julius IHF Hansen Fisker, Niels Jeben, . . . Nielsen, Niels NHS Hansen, Jens HH Hansen, Carl Friedrich Nilow, Olle ONS Nielsen, Hans HCS Christensen, Christian Jørgen Smidt –

Alle forskrevne Mand boende i Huusbye.

Lars LLS Larsen, Erich EGS Christensen, Rasmus RLS Larsen, Jens IMS Mortensen – disse Mand fra Eskør bye.

Jens Nielsen, Jørgen IIS Ibsen, Niels NIS Jørgensen, Morten MKS Knudsen, Mads MMS Madsen, Mats MHS Hansen Møller, Jørgen IIS Jensen, Alle form^{te} fra Hygind Bye.

Jørgen IHSA Hansen Aae, Jens IIS Jensen, . . ., Lars LCS Christoffersen, Jens IMS Michelsen, Jørgen IIS Jørgensen, Wilhelm WNS Nielsen, Anders ALS Larsen, Jørgen (I)HS Hansen, Stoff(er) SIS Jørgensen, Per PLS Larsen, Niels NIS Jensen.

Alle forn^{te} fra Aabye.^{1a}

Set med nutidens øjne er det en forunderlig skoleplan, som hverken lærer eller elev kunne leve med, men vi må glemme vor egen opfattelse af, hvad en skole er, hvis vi skal forstå lidt af disse forsøg på skolehold. Der er ikke fagtrængsel, og hverken lærer eller elev er blevet presset. Lad os sammenfatte, hvad instruksen siger om skolens funktion.

Undervisningstiden er om sommeren kl. 6–11 og 13–19, om vinteren fra solopgang til 11 og fra kl. 13 til solnedgang, men onsdag og lørdag har en særlig karakter, da skal skolemesteren udelukkende beskæftige sig med katekismus. Denne bestemmelse

har sikkert en vis sammenhæng med den hidtil praktiserede degneundervisning.

Undervisningsmaterialet er ikke klart nævnt, men børnene skal først lære at læse indenad i bøger og breve, hvad det så kan være for bøger. Derefter skal de lære udenad. Det er i god overensstemmelse med gammel tradition. Først katekismus, derefter epistler og evangelier til de enkelte søndage i kirkeåret, derefter morgen- og aftensalmer, nogle almindelige kirkesalmer og endelig de syv bodssalmer fra Davids salmer.

Sproget er dansk, tysk og latin, og det er et ret enestående krav at stille til en almueskole. På sin vis kan man sige, at dette sprogkrav er det eneste, der skiller denne skole fra den alm. degneundervisning.

Hver helligdag skal skolemesteren læse med ungdommen i kirken.

Protokol skal der føres over ungdommens fremmøde i kirken, samt over børnenes skolegang.

Børnene skal lære *at læse*, det er skolens egentlige formål. Bli-ver børnene så længe i skolen, at de har lært det, kan man gå over til også at lære dem at skrive og regne, men det anses tilsyneladende ikke for normalt.

Skolemesteren skal i sin færden være *et eksempel* for børnene og især være med til at forhindre banden og drikken.

Der kendes en hel del fundatser for oprettelse af almueskoler; det interessante ved denne fundats her er, at bønderne i Husby sogn står som igangsættere. Det var almindeligt, at fundator kun betalte en del af skolens drift, resten betaltes af børnenes forældre, men i denne fundats fra Husby synes bønderne først at tilbyde deres del, og det faktisk som en almindelig skat, der lægges på alle beboere, og derefter kommer så enkegrevinden og giver hus, brænde og de 20 sletdaler om året. F. eks. forudsætter fundatsen for skolen i Brenderup oprettet samme år i august af Anna Trolle,² at kun de forældre, hvis børn får undervisning, skal

yde betaling i form af korn. Hele og halve gårde skal betale en skæppe byg årlig, medens husmændene skal betale en skæppe havre. På sin vis kan man sige, at fundatsen fra Wedellsborg er ret moderne, da man er gået bort fra naturalydelse.

Anna Trolles fundats for skolen i Brenderup af 22. august 1712 er ikke forlæg for Anna Catharinas fundats, ligeledes har det heller ikke været muligt at finde noget egentlig forlæg for instruksen. Selv om denne instruks efter ordlyden skulle være affattet af bønderne i Husby sogn, så er den i det mindste formulert af en eller anden kyndig, om vedkommende skal søges på Wedellsborg eller andet steds er ikke godt at vide. Den daværende sognepræst i Husby sogn er magister Erik Jensen Faber (1709–15), men han synes ikke at spille nogen særlig rolle i denne forbindelse. Han var forøvrigt gift med en uægte datter af Hannibal Wedel.³ Han har naturligvis tilsyn med skolen, men læren skal tilsyneladende ikke prøves af ham eller andre udenforstående.⁴

Instruksen nævner ikke noget om skolealder eller skolepligt, undertiden var det ellers fastsat i fundatsen.⁵ Kendt materiale, som denne instruks kan sammenlignes med, er „Instruction“ for rytterskolerne af 28. marts 1721 og „Instruction for Degne og Skoleholdere paa Landet i Danmark“ af 23. januar 1739. Disse to ligner hinanden ret meget.⁶ I 1721 er skoletiden fra påske til Mikaelis, altså om sommeren, 7–11 og 14–18, om vinteren 8–12 og 14–16. I 1739 er tiderne 7–11 og 14–18 om sommeren, men om vinteren 9–12 og 13–16, dog skal børn, der bor langt fra skolen have fri en time før. Skolealderen sættes i 1721 fra det 5. år, og når børnene er 8 år gamle, må de i travle tider blive hjemme og hjælpe i bedriften den halve dag. Der angives ikke alder for udskrivning, men når de er nået så vidt, at de kan komme til alters, skal de ikke mere gå i skole, dog skal de regelmæssig møde til repetition i kirken. I 1739 sættes begyndelsesalderen til 6 år, og her må de forsømme hveranden dag, når forældrene har brug

for dem. Der angives heller ikke her nogen alder for udskrivning, men forordningen af 1739 siger, at de skal gå i skole, indtil „de kan læse i bog og ved deres kristendom“.⁷

Man må igen konstatere, at forholdene dengang og nu ikke kan sammenlignes. Læser man efter, vil man se, at skoleholderen ikke havde en eneste fridag året igennem, om hverdagen skulle han være i skolen og om søndagen i kirken. Børnene kunne få lov til at blive fra skole nu og da, men læreren var bundet hver dag i året.

Trods visse forskelligheder, så må man sige, at instruksen fra Husby er en naturlig forløber for de instrukser af 1721 og 1739, der skulle være normgivende for hele landet. Forlægget til denne instruks fra 1712 skal da søges i alle de forskellige skoler, der var oprettet af forskellige i årenes løb.⁸ Der har været et mønster at gå frem efter.

Mønsteret for disse skoler, der er første led i et almindeligt oplysningsarbejde for almuen, skal søges et ganske bestemt sted, nemlig i kirkens degneundervisning. Siden reformationen har der hele tiden været stillet det krav, at børnene skulle undervises i kristendomskundskab. Degnen, der var en kirkens mand også før reformationen, fik det som sin særlige opgave at lære børnene de kristne grundbegreber, men det må vel siges, at degnene sådan set blev ladet i stikken. I en forordning af 27. marts 1629⁹ pålægges det præst, degn og substitut at sørge for, at børnene bliver undervist mindst en gang om ugen. Der var en del af kirkens folk, der kunne se, at det mange steder stod slet til med kristendomskundskab,¹⁰ men vågne børn med dygtige degne og gode hjem kunne på den anden side få rimelige kundskaber i kristendom.

Der er kun liden forskel på skolen i Husby, samt de fleste skoler på landet, der blev oprettet i 1600-tallet, rytterskolerne og skolerne efter 1739, og så den traditionelle degneundervisning. Det eneste, der sådan set kommer til, er, at nu skal børnene ikke alene lære stoffet udenad som hos degnen, men nu skal de selv

kunne læse det. Der er i begyndelsen kun en ganske lille forskel. Vi skal lægge mærke til, at både skrivning og regning anses for noget udover det almindelige.¹¹ Den store forskel mellem degneundervisningen og de nye skoler er undervisningstiden. Hos degnen klarede man sig med en timestid søndag eller onsdag eftermiddag, nu skal børnene gå i skole den hele dag, men de skal stadig lære det samme. Det er ikke mærkeligt, hvis jordbundne bønder kunne synes, at dette nye var tidsspilde.

G. Japsen har i sin disputats fra 1968 om det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indført begrebet bondeskoler.¹² Hans udgangspunkt er en vis uoverensstemmelse mellem kirken og bønderne, idet bønderne efter hans mening vil fastholde deres egne skoler. Kildematerialet er ret spinkelt,¹³ men derfor kunne han nok have ret i enkelte tilfælde. Der synes dog ikke at være grundlag for en lignende problemstilling i kongeriget. Efter fundatsen fra Husby synes herskab og bønder at arbejde nydeligt sammen, men det kan naturligvis skyldes herskabets magtstilling. Indtil andet er bevist fra kongeriget, må man nok regne med en ret stor trægthed overfor skoletanken hos bønderne i almindelighed.

Endnu et spørgsmål står ubesvaret i forbindelse med oprettelsen af skolen i Husby. En del af det arbejde, som pålægges skolemesteren, hører utvivlsomt til degnens virkefelt. Degnen i Husby sogn er ikke nævnt med et ord; man kan faktisk ikke se, om det er degnen, der skal overtage skolemesterfunktionen, eller der skal udnævnes en skolemester ved siden af degnen. I 1702 og endnu i 1707 hedder degnen i Husby Emmanuel Petresk. Han var for provsteretten i 1702, men slap med en advarsel for klammeri med en bonde i fuldskab,¹⁴ endnu i 1707 optegnes han som degn i en skattemandtalsliste.¹⁵ Om Petresk var i Husby endnu i 1712, og om han overtager skolemestergerningen, kan man ikke uden videre se.

I 1742 opretter grevskabet Wedellsborg 10 skoler. I fundatsen¹⁶ for disse skoler står der om skolen i Husby, at den allerede

er oprettet ved fundats af 1712. Derved får vi at vide, at skolen faktisk har fungeret. I disse skoler er det regelen, at hvor der er en degn, der bliver han skolemester, og der bliver lagt lidt til hans degneløn, og kun hvor der oprettes flere skoler i samme pastorat, skal der upeges en skoleholder. Dog undslår degnen i Tanderup sig, da han mener, at han er for gammel til en sådan tjeneste, og han har for langt til det nye skolehus, men om Husby hører vi intet i så henseende.

Til sidst bør skolelovgivningen nævnes. Selv om katekismusundervisningen spillede en stor rolle for den evangelisk-lutherske kirke, så mente man nok, at degneundervisningen ville være tilstrækkelig. I „Kirkeordinansen“ af 1537 nævnes intet om almueskoler, kun latinskolerne anses for nødvendige, og i de næste 200 år kommer der ikke noget oplæg til almueskoler fra statens side. Danske Lov, der udsendes i 1683, synes i det store og hele at være på vagt overfor alm. skolehold.¹⁷ Det virker derfor overraskende, at der i forordningen af 24.9.1708 „Om Betlere i Danmark saavel paa Landet som i Kiøbstæderne“ i sidste dels § 20 og 21 kommer en opfordring til at indrette skoler på landet, hvor sådanne ikke findes. Danske Lov er kun 25 år gammel på dette tidspunkt.

Det er ikke umuligt, at denne opfordring kan være medvirkende til, at der både i Husby og Brenderup oprettes skole i 1712, 4 år efter forordningen, idet der i indledningen til instruksen omtales Kgl. Maj.s allernådigste Lov og Forordning. I 1721 kommer rytterskolerne og i 1739 det første forsøg på indførelse af skoler i alle sogne på landet. Dermed er det første skridt taget til et almindeligt almueskolevæsen¹⁸ i Danmark, men der kommer til at gå mange år, før man virkelig kan sige, at skolen er krøbet ud af degneundervisningens svøb.¹⁹

Noter:

Generelt bemærkes, at forordninger m.v. må søges i de udgivne samlinger, der normalt er ordnede kronologisk.

1. Hans de Hofman: Samlinger af Publique og Private Stiftelser, Fundationer og Gavebreve. bd. VIII 1762 s. 346 f. Christen Skeels fundats af 14.11.1641 for en skole på Vallø. F. eks. § 3, Børnene skal lære at læse, skrive og regne – øve sig flittigt i deres børnelærdom. § 4, der er skolepligt fra 6–10 år.
s. 407 ff. Sognepræsten i Fakse mag. Rasmus Svendsen m.fl. funderer en skole i Fakse 1644. I den anledning udgiver biskop Brokman: Om skolemesterens person og bestilling (en slags instruks). Her står bl. a.: Børnene skal lære at læse og skrive (ikke regning).
- 1a. Navnene er taget med af personalhistoriske hensyn, da kirkebøgerne med få undtagelser helt mangler indtil 1814. Selv om fundatsen angiver, at der er 82 betalende husstande, så er det kun godt 50, der skriver under. Man bemærker, at de fleste kun kan skrive deres forbogstaver, skriveren skriver så navnet omkring disse bostaver. Meget ubehjælpelig og næsten ulæseligt er de navne, bønderne selv har skrevet helt ud – der hvor forbogstaverne mangler.
2. Fundatsen nævnt hos Hofman bd. V s. 408. Original i Vends herreds provstebog fol. 106b–108a (LA, Odense), også gengivet i Fynske Årbøger.
3. Wiberg: Alm. dansk Præstehistorie 1870 (1959) bd. I s. 703.
4. Degnene skulle overhøres af biskoppen, inden de kunne ansættes (Danske Lov 2–15–1).
5. Se note 1, skolen på Vallø.
6. I 1739 skal der dog opsættes et tralværk for at adskille drenge og piger.
7. Forordning om Skolerne paa Landet i Danmark af 23.1.1739 § 39. Denne forordning svækkes dog af Placat af 29.4.1740.
8. Se derom bl. a.: Joakim Larsen, Bidrag til den danske Folkeundervisnings og Folkeskoles Historie 1536–1784, 1916, s. 127 ff. især note 3 til s. 128.
9. Forordning (af 27.3.1629) om Kirckens Embede oc Møndighed mod wboðfærdige, samt om atskillige Geistlighedens Forhold – se H. Fr. Rørdam: Danske Kirkelove bd. 3 s. 140–69. Denne bestemmelse gentages i Danske Lov 2–15–2.
10. Biskopperne skulle allerede i 1631 have foreslået oprettelse af skoler i de store landsbyer, jvf. Joakim Larsen (cit. ovenfor) s. 127 f.
11. Skrivning regnes for obligatorisk i Vallø 1641 og Fakse 1644, men ikke i rytterskolerne og ikke i 1739-loven. Forøvrigt var stofvalget hos degnene ret forskelligt, se f. eks. Georg Hansen: Degnen, 1944, s. 144 ff.
12. se s. 25 ff. og s. 204, og andre steder.
13. se s. 28.
14. Nordisk Skoletidende 22.9.1864 – bd. 11 nr. 12 s. 121 f.

15. Rigsarkivet, Rentekammeret 2244, 283.
16. Hofman (cit. ovenfor) bd. V s. 408 ff. Fundatsen også udgivet i en lille bog.
17. F. eks. Danske Lov 2-18-13: „Alle pugeskoler skulle aldeles være afskaffede“.
18. Muligvis er sigtet med ordningen af 1739-40 som nævnt kun en opfyldelse af reformationens tanke, at alle skulle lære deres kristendom, men der skulle jo efterhånden komme flere fag til.
19. Med skolelovene af 1814 får vi den første egentlige skoleordning, men først i vor tid, især efter 1937 og alle de skolelove, der er kommet siden da, er degneundervisningens mål, at lære børnene deres kristendom, gledet så langt i baggrunden, at tiden igen er inde for kirken til at tage degneundervisningens mål frem på ny, men med en fornuftig pædagogik. Den moderne almueskole, som vi kender den i 1976, var ikke reformatorernes tanke og er næppe heller efter husbybøndernes ønske i 1712.